

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 71 Haziran 2020 & Volume: 13 Issue: 71 June 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

VAN/EDREMİT KİLİSESİ PROJE VE UYGULAMA ÇALIŞMALARI HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA

A SURVEY ON VAN/EDREMİT CHURCH PROJECT AND APPLICATION WORKS

Şahabettin ÖZTÜRK*

Özet

Van İli ve çevresi, İlk Çağlardan günümüze kadar birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Değişik kültürlerin egemenliği altında kalan bölge özellikle Van Kalesi ve Eski Van şehri olmak üzere birçok yerleşim alanında dini, sivil ve askeri eserler inşa ederek bölgenin imarında önemli rol oynamıştır. Orta Çağda Van Bölgesi, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında kalmış, siyasi hoşgörü anlayışı içinde aynı ortamı paylaşan Müslüman ve Hıristiyanlar çok sayıda dini eser inşa etmiştir.

Edremit Kilisesi, Van'ın Edremit İlçesi'nde yer almaktadır. Van şehir merkezine yaklaşık 18 km. uzaklıkta olan ve İpek Yolu'nun içerisinden geçtiği Edremit İlçesi, Van Gölü'nün güneyinde yer alır. Edremit'in yaklaşık iki kilometre güneyinde oldukça yüksek bir tepe üzerinde yer alan Kız Kalesi'nin güneybatısında düz bir alanda Edremit Kilisesi bulunmaktadır.

Edremit Kilisesi'nin yapım tarihi ve mimarı hakkında herhangi bir yazılı belgeye rastlanmamıştır. Kilisenin XV. ya da XVI. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir. Yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen formlu bir plana sahiptir. Kilisenin batı beden duvarında yer alan çift kanatlı ahşap bir kapı yardımıyla ana mekâna giriş sağlanır. Dikdörtgen formlu ana mekânın üzeri yuvarlak formlu doğu batı yönüne devam eden beşik tonoz ile örtülüdür. Kilisenin doğu cephesinde apsisin her iki yanında simetrik olarak düzenlenmiş tek katlı, yuvarlak beşik tonozlu iki pastoforion hücreleri yer almaktadır. Edremit Kilisesi'nin rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri uygulama ölçeğinde 2004 yılında Mimarlar Odası Van Şubesi başkanı Şahabettin Öztürk tarafından hazırlanmıştır.

Edremit Kilisesi farklı kültürlerin izlerini taşıyan bir coğrafyada, Osmanlı hoşgörüsünün içerisinde Hıristiyan Ermenilerin bölgedeki sayısız örneklerinden biri olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edremit Kilisesi, Tonoz, Pastoforion Hücresi, Onarım, Apsisi, Düz Toprak Dam.

Abstract

City of Van and surrounding have hosted many civilizations since earlier ages until now. Various cultures had constructed many religious, civic and military buildings in the region where they had dominated in time, and played important roles in the settlement of the area. During Middle Ages, Van Region had been domineered by Seljuk and Ottoman States. Muslims and Christians had built many religious works in circumstances of political tolerance mentality.

Edremit Church is located in Van's Edremit District, at 18th km south of Lake Van where the Silk Road had passed through. It has been founded on a flat surface at south-west of Kız Kalesi which is located at a quite high hill at two kms south of Edremit.

Any written document is not known about the building date and architect of Edremit Church. The church is thought that had been built in XVth or XVIth centuries. The building has a rectangular formed layout towards east-west direction. A double-winged wooden door in the western main outer wall provides entrance to the main space. Top of the rectangular formed main space is covered by a circular cradle vault laying toward east-west direction. Two symmetrically designed one-storey pastophories with circular cradle vaults are placed in both sides of the abscissa on the eastern front of the church. Survey, restitution and restoration projects for the Edremit Church have been prepared in application scale by Şahabettin Öztürk, chairman of the Chamber of Architects' Van Branch in 2004.

Being one of the countless examples from Christian Armenians in the region, a place that carry various cultures' traces, Edremit Church has survived hitherto in the Ottoman tolerance.

Keyword: Edremit Church, Vault, Pastoforion Cell, Repair, Apse, Flat Earth Dam.

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü Restorasyon ABD Başkanlığı, e-mail: sahozturk13@gmail.com.

1. GİRİŞ

Van Bölgesi, sahip olduğu coğrafi ve stratejik yapısından dolayı İlk Çağlardan günümüze kadar birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır.

Şekil 1. Edremit Kilisesi Güneydoğu Genel Görünüşü (Anonim)

Farklı kültürlerin egemenliği altında kalan bölgedeki uygarlıklar, yerleşim süreçleri içerisinde başta Van Kalesi ve Eski Van Şehri olmak üzere birçok yerleşim merkezinde dini, sivil ve askeri mimari eserler inşa ederek, bölgenin imarında önemli rol oynamışlardır (Güzeloğlu, 1996: 18-24).

Orta Çağ'da Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında kalan Van Bölgesi, çeşitli etnik kökenli halkların bir arada yaşadığı kültür mozağının oluşturduğu bir bölge haline gelmiştir. Bu dönemde aynı ortamda yaşayan Müslüman ve Hristiyan-Ermeni halkları hoşgörü ortamı içerisinde çok sayıda dini eser inşa etmişlerdir.

XVIII. ve XIX. yüzyıl arasında Eski Van Şehri'nde Hristiyan mimarisine ait sekiz, Van'a bağlı köy ve ilçelerde ise birçok şapel, kilise ve manastır inşa edilmiştir. Bu kiliseler idari olarak Van'ın doğusunda yer alan Ereğ Dağı eteklerindeki Yedi Kilise'ye bağlıydı (Bachman, 1913: 31, Güzeloğlu, 1996: 39, Öztürk-Mutlu, 2000: 21,22). Bu dini yapılarında biri de Edremit'te yer alan tarihi Edremit Kız Kilisesi'dir.

2. KONUM

Van şehir merkezinin 18 km. güneyinde Van Gölü sahilinde yer alan Edremit ilçesi tarihi ve doğal özellikler bakımından oldukça zengindir. İpek Yolu'nun içerisinde geçtiği Edremit İlçesi, Van Gölü'nün güney kıyısında bulunur (Şekil 1).

Şekil 2,3. Edremit Kilisesi Güneydoğu Genel Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Edremit şehir merkezinin yaklaşık iki kilometre güneydoğusunda oldukça yüksek bir tepe üzerinde yer alan tarihi ve tescilli Kız Kalesi'nin güneybatısında düz bir alanda Edremit Kilisesi bulunmaktadır. Kilise yöre halkı tarafından Kız Kilisesi olarak da bilinmektedir. Edremit Kilisesi, Sarmansuyu (Erdemkent) Mahallesi, tarihi Kız Kalesi'nin güneybatısında, L50b06d2a Pafta, 192 Ada, TH1 Parsel de mülkiyeti Maliye Hazinesi'ne aittir (Şekil 1). Edremit Kilisesi, doğu-batı istikametinde oldukça sağlam kaya zemin üzerine inşa edilmiştir. Yapının beden duvarlarının büyük bir bölümü günümüze sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir. Kiliseye komşu herhangi bir tarihi nitelik arz eden mimari yapı yer almamaktadır.

1918 yılında Ermenilerin bölgeden çekilmesinden sonra kilise diğer mimari yapılarda olduğu gibi doğanın olumsuz etkileri ile defincilerin yağmalarına maruz kalarak kısmen tahrip olmuştur (Şekil 2,3).

3. TARİHÇE

Edremit Kilisesi'nin yapım tarihi ve mimarı hakkında herhangi bir yazılı belge yoktur. Kiliseye ait kitabede bulunmamaktadır. Yapılan inceleme ve araştırmalarda yapıyla ilgili bilimsel araştırma ve bilgiye rastlanmadığından kilisenin inşa tarihi hakkında kesin bilgi mevcut değildir.

Şekil 4,5. Edremit Kilisesi Kuzeybatı ve Batı Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Ancak, kilisenin mevcut mimari durumu, yapı malzemesi, yapım tekniği ve mimari özellikleri, bölgedeki benzer ve aynı dönemde inşa edilen diğer Hıristiyan-Ermeni dini mimari yapılarla kıyaslandığında; kilisenin XV. yüzyılın sonlarında ya da XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edildiği düşünülmektedir.

Edremit Kilisesi, TMMOB Mimarlar Odası Van Şubesi'nin talep ve hazırlamış olduğu projeler ile birlikte Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurul Müdürlüğü sunulan ekler ile 28.09.2005 tarih ve 429 sayılı karar ile "Anıt" niteliğinde kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Aynı kurul kararı ile yapıya ait belgeleme, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri, Öğretim Üyesi Dr. Mimar ve Sanat Tarihçisi Şahabettin Öztürk tarafından hazırlanarak onaylanmıştır (Şekil 4,5).

Edremit Kilisesi, Van Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü katkıları ile Devlet Planlanma Teşkilatı Avrupa Birliği MEDA fonları desteklediği Türk Hizmet ve Eğitim Vakfı tarafından 2006 yılında Şahabettin Öztürk'ün koordinatörlüğünde onarımı yapılarak tamamlanmıştır. Proje, Tarihi Mirası Koruma Vakfı, Van Turizm ve Kültür Varlıklarının Koruma ve Geliştirme Derneği'nin ortaklığı ile yürütülmüştür. Projede Van Valiliği Özel İdaresi Genel Sekreterliği, GAYA Vakfı, Edremit Kaymakamlığı ve Edremit Belediye Başkanlığı iştirakçi olarak destek vermiştir.

Edremit Kilisesi, çevre koruma alan sınırı ise onarım çalışmalarından sonra, Van Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurul Müdürlüğü tarafından, 19.09.2013 tarih ve 465 sayılı karar ile belirlenmiştir.

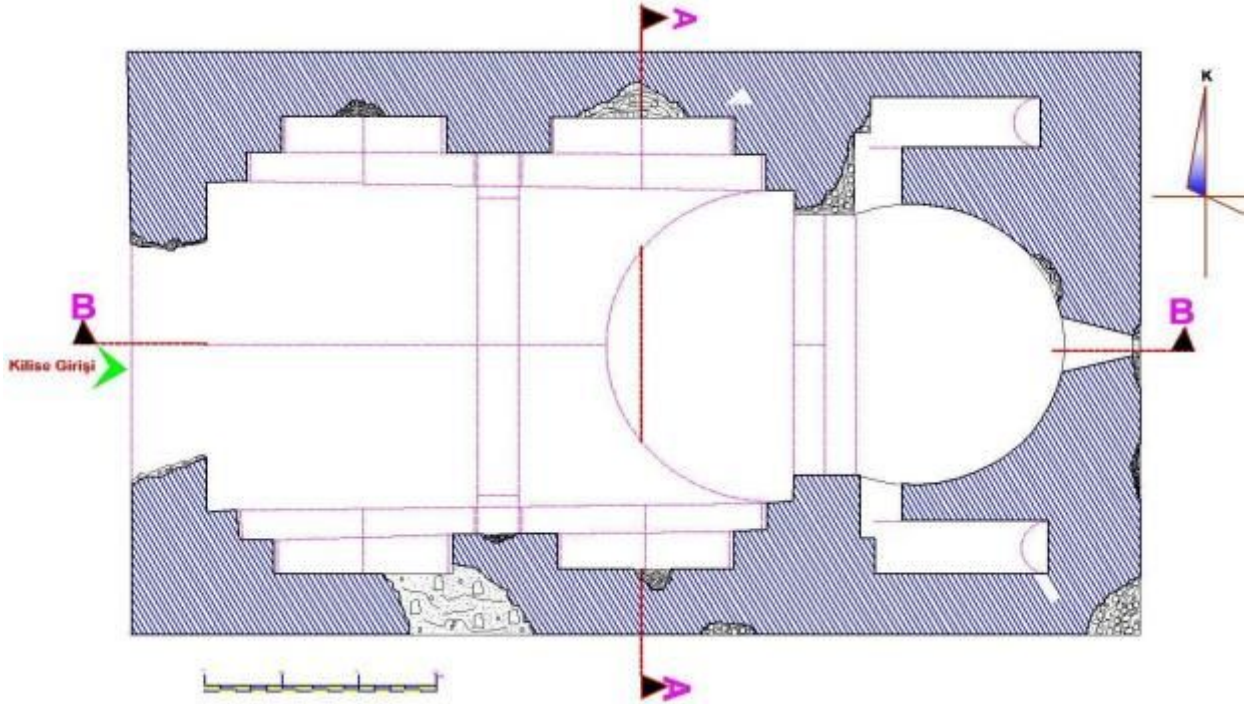

4. YAPININ İNCELENMESİ

4.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Kilise yaklaşık olarak 8.14x13.28 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen formlu bir plana sahiptir. Kilisenin beden duvarları yaklaşık olarak 1.00 m. kalınlığındadır (Şekil 6,7).

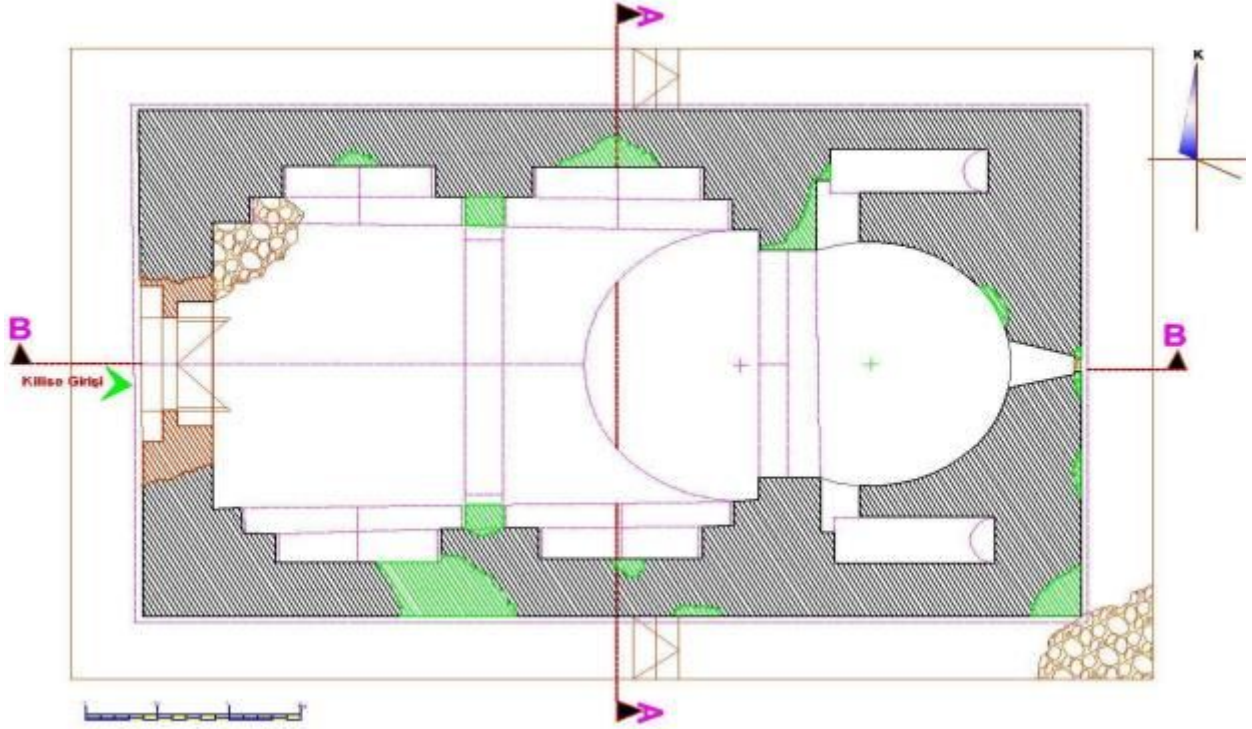
Kilisenin batı beden duvarında yer alan 1.50 m. genişliğindeki çift kanatlı ahşap bir kapı yardımıyla ana mekâna giriş sağlanır. Dikdörtgen formlu ana mekânın üzeri 2.18 m. yarıçapındaki yuvarlak formlu doğu batı yönüne devam eden beşik tonoz ile örtülüdür. Yuvarlak beşik tonozun ortasında kuzey-güney doğrultusunda 0.15 m. içe taşkın 0.50 m. genişliğinde kemer ile ikiye ayrılmıştır.

Şekil 6. Edremit Kilisesi Rölöve Planı (Ş. Öztürk)

İç mekânın güney ve kuzey beden duvarlarında içten, karşılıklı olarak yaklaşık 0.50 m. derinliğinde iki kademeli duvar nişi yer almaktadır. Bu nişler üzenği seviyesinden itibaren 0.05 m. içeriye doğru daralarak sivri kemer formunda tamamlanmıştır (Şekil 6,7). Ana mekândan kilisenin doğusunda yer alan apsise geçiş 0.50 m. kalınlığında tek kademeli bir yuvarlak kemerle sağlanmıştır.

Apsis bölümü ile ana mekân arasında 0.20 m. yükseklik farkı bulunmaktadır. Dış cepheye taşıntı yapmayan apsis 3.13 m. derinliğinde, 3.66 m. genişliğindedir. Apsis yarıçapı 1.96 m. olan yuvarlak yarım kubbe formundan oluşmaktadır. Apsisin ortasında 0.20 m. genişliğinde tek bir mazgal pencere bulunmaktadır (Şekil 6,7).

Şekil 7. Edremit Kilisesi Restitüsyon Planı (Ş. Öztürk)

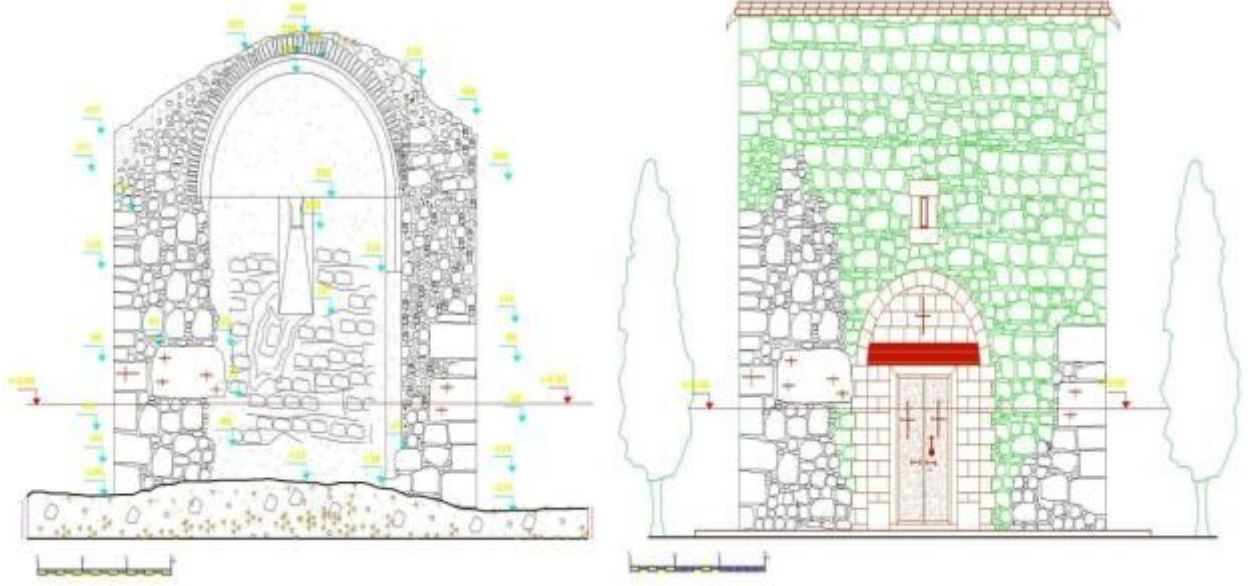
Kilisenin doğu cephesinde apsinin her iki yanında simetrik olarak düzenlenmiş tek katlı, yuvarlak beşik tonozlu iki pastoforion hücreleri yer almaktadır. Pastoforion hücreleri yaklaşık, 0.75x2.20 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Kilisenin iç mekân aydınlatması apsis batı duvarının ortasında ve giriş kapısının üzerinde yer alan iki mazgal pencere ile sağlanmıştır (Şekil 6,7).

Kilisenin kurulduğu kaya zeminden dolayı giriş (batı) cephesi ile doğu cephesi arasında 0.50 m. yükseklik farkı vardır. Bu fark güney ve kuzey cephelerindeki üç adet basamakla aşılmaktadır. Yapı çevresi dıştan, 1.00 m genişliğinde kayrak taşı yardımıyla koruma altına alınmıştır. Zeminden 8.17 m. yüksekliğindeki dış duvarlardan düz dama geçiş, iki kademeli düz bir saçak ile sağlanmıştır. Kilisenin dış cepheleri oldukça yalın olup en hareketli cephesi iç mekâna girişin sağlandığı batı cephesidir.

Edremit Kilisesi'nin ana mekânı içten yuvarlak beşik tonoz, üstten ise düz dam ve sıkıştırılmış çorak toprak ile örtülüdür. Yapının örtü sisteminde yağmur sularının tahliyesini sağlayan çörtenler (şoratan) bulunmaktadır (Şekil 6,7).

4. 2. Cepheler

Edremit Kilisesi'nin batı cephesi 8.15 m. genişliğinde, 8.40 m. yüksekliğindedir. Cephenin ortasında yer alan çift kanatlı giriş kapısı yarıçapı 1.25 m. olan bir yuvarlak kemer içerisinde yer almaktadır (Şekil 8,9).

Şekil 8,9. Edremit Kilisesi Batı Cephe Rölöve-Restitüsyonu (Ş. Öztürk)

Yuvarlak kemer üzerinde 0.15 m. genişlikte ve 0.50 m. yüksekliğinde bir adet mazgal pencere yer almaktadır. Cephe beden duvarı iki kademeli düz saçak yardımıyla düz toprak dama geçiş yapmaktadır. Batı cephesinde kullanılan kütleli köşe taşları üzerinde Ermeni haç işaretleri yer almaktadır. Cephedeki yuvarlak kemer içerisine yerleştirilen kapı, mazgal pencere ile hareketlilik sağlanmıştır (Şekil 8,9).

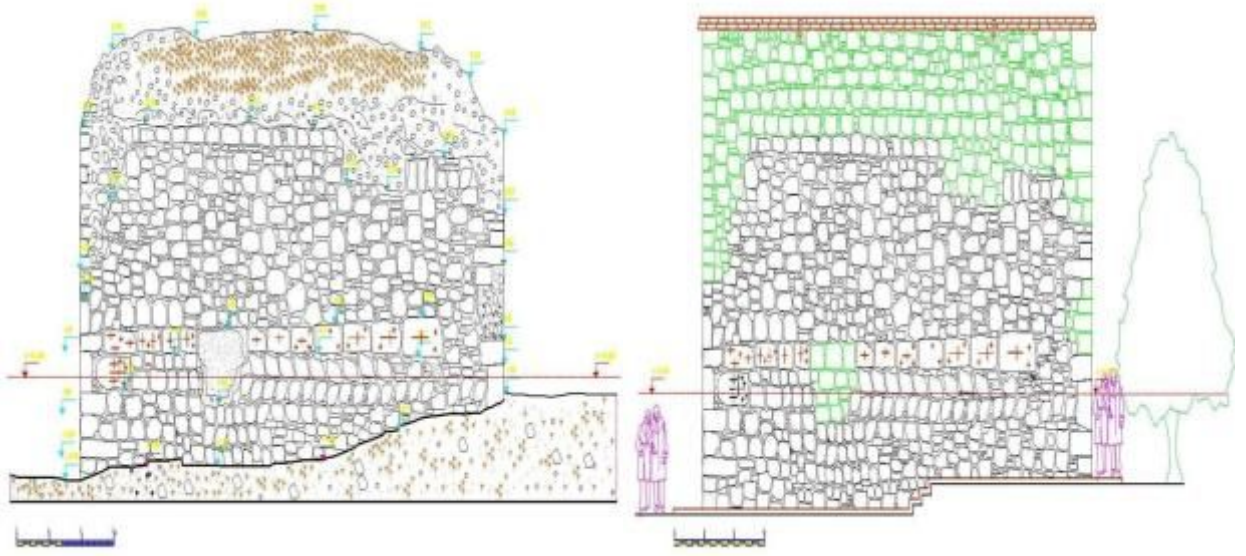

Şekil 10,11. Edremit Kilisesi Doğu Cephe Rölöve-Restitüsyonu (Ş. Öztürk)

Doğu cephesi, kuzey giriş cephe mimari ölçülerindedir. Cephe ortasında bir adet mazgal pencere ile cephe kütleli taşlar üzerinde çok sayıda Ermeni haç motifleri ile donatılmıştır (Şekil 10,11).

Güney cephesi, 13.10 m. genişliğinde, 8.10 m. yüksekliğindedir. Cephenin batı ve doğu köşeleri arasındaki eğimden kaynaklı 0.62 m.lik kot farkı, cephe ortasına yerleştirilen üç adet merdiven rıhtı ile aşılmaktadır. Cephenin ortasında yatay olarak sıralanmış kütleli taşlar üzerinde çok sayıda Ermeni haç motifleri yer almaktadır (Şekil 12,13).

Kuzey cephesi, yapının güney cephe mimari özellikleri ile büyük benzerlik göstermektedir.

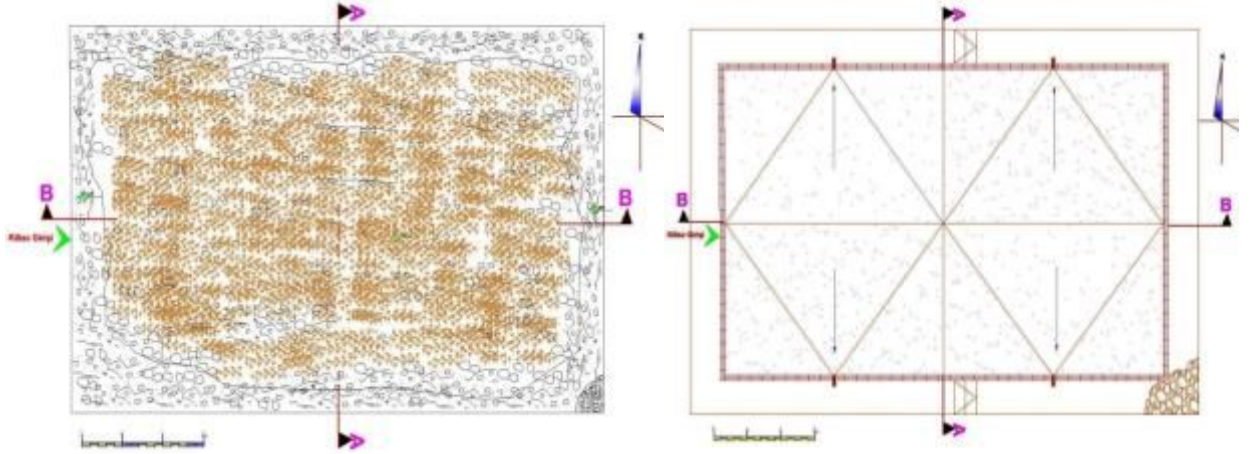

Şekil 12,13. Edremit Kilisesi Doğu Cephe Rölöve-Restitüsüonu (Ş. Öztürk)

4. 3. Düz Toprak Dam

Edremit Kilisesi'nin örtü sistemi düz toprak dam şeklinde bir düzenlemeye sahiptir. Düz toprak dam, 8.35x13.35 m. ölçülerinde dikdörtgen formunda planlanmıştır. Düz toprak dam dört yönde 0.10 m. iki kademeli düz saçak ile çevrilidir.

Düz dam doğu-batı istikametinde kuzey ve güneye eğimli çorak sıkıştırılmış ve içerisine odun küllü, kaya tuzu, saman ilave edilerek topraktan oluşmaktadır. Düz toprak dam üzerindeki kar ve yağmur sularının tahliye etmek amacıyla kuzey ve güney yönüne ikişer toplam dört adet yekpare taştan imal edilmiş çörten (Şoratan) yerleştirilmiştir (Şekil 14,15).

Şekil 14,15. Edremit Kilisesi Düz Toprak Dam Rölöve-Restitüsüonu (Ş. Öztürk)

4.4. Malzeme ve Süsleme

Edremit Kilisesi'nin inşasında kesme taş, kayrak sal taşı, kaba yonu taş, ahşap, moloz taş ve devşirme malzeme bir arada kullanılmıştır. Van Gölü çevresindeki birçok Ermeni dini yapılarda dekoratif mezar şahide taşları yapının değişik yerlerinde kullanılmıştır¹.

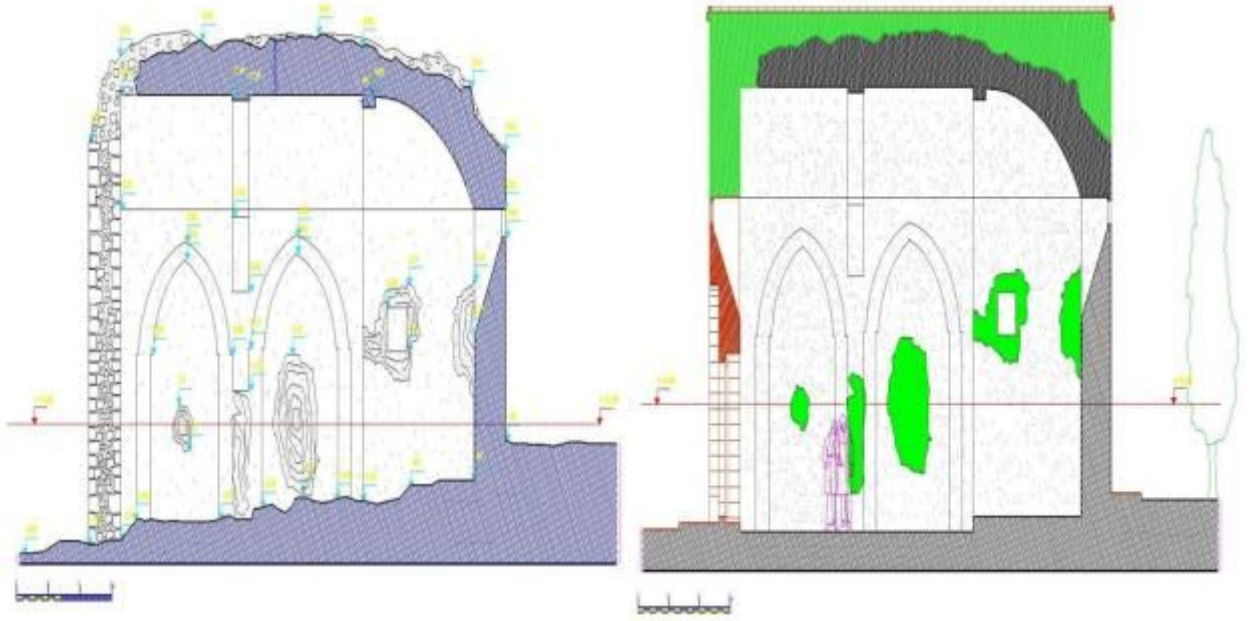
Kapı, pencere söveleri, duvar köşeleri, apsis kemeri, beden duvarı köşelerinde ve saçakta kesme taş; sivri beşik tonoz ve dış duvar yapımında kaba yonu taş; dolgu malzemesi olarak ise moloz taş kullanılmıştır.

¹ Ermeni mezar şahide taşları; Van Kalesi'nin Kuzey Burcu'nda, Çarpanak Adası'nda Ctotus-Ctuc (Surb Garabet-Gtuds) Manastırı'nda, Ardır Adası'nda yer alan Lim Manastırı'nda, Erek Dağı eteklerinde yer alan Yedi Kilisesi'nin (Van Warak) beden duvarları ile bölgedeki birçok mimari yapıda kullanılmıştır.

Kayrak sal taşı; yapının tüm beden duvarlarını dıştan 1.00 m. genişlikte yapılan tretuvar yapımında kullanılmıştır.

Ahşap malzeme; kilisenin kapı ve pencere doğramalarında, metal malzeme ise doğramaların aksam ve aksesuarlarında kullanılmıştır. Yapıda bağlayıcı malzeme olarak kireç harcı kullanılmıştır. Kilisenin iç mekânın tüm duvar satırları kireç taşının öğütülmesi ile oluşturulan cass harcı ile sıvalıdır. Yapının dış tüm beden duvarları sıvasızdır (Şekil 16,17).

Şekil 16,17. Edremit Kilisesi Boy Kesit Rölöve-Restitüsyonu (Ş. Öztürk)

Edremit Kilisesi, dış cepheleri itibariyle son derece yalın bir yapıdadır. Giriş kapısının bulunduğu doğu cephesi yapının en hareketli cephesidir. Kilisenin dış duvarlarında doğu ve kuzey yüzeylerinde çeşitli büyüklüklerde Ermeni haçının işlendiği mezar şahide taşları bulunmaktadır.

Haç işaretlerinin dışında yapıda herhangi bir süsleme unsuruna kullanılmamıştır.

Şekil 18,19. Edremit Kilisesi Güneybatı ve Batı Onarım Görünüşleri (Ş. Öztürk)

4. ONARIM ÇALIŞMALARI

Edremit Kilisesi onarım çalışmaları, Avrupa Birliği, Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı Turizm ve Çevre Hibe Programı referans DG ELARG/MEDTQ/04-01/TE kapsamında hibe olarak desteklenmiştir. Türk Hizmet ve Eğitim Vakfı aracılığı ile 06.06.2007 tarihinde onarım çalışmaları başlatılmıştır (Şekil 18,19).

Şekil 20,21. Edremit Kilisesi Güneydoğu ve Güneybatı Onarım Görünüşleri (Ş. Öztürk)

Yüklenici firma çalışmalarına başlamadan önce yapının çevresinde gerekli mal ve can güvenliğini sağlamak amacıyla koruma altına aldı. Daha sonra yapının iç ve çevre temizlik çalışmalarının yapıldı. Yapının iç ve dış bölümleri iş iskelesi yerleştirilerek, proje kontrolü ve koordinatörü denetiminde onarım çalışmaları onaylı restorasyon projesine uygun olarak yapılarak tamamlandı.

Yapılan tüm çalışmaları günlük olarak fotoğrafla belgelendirme işlemleri titizlikle yapılarak arşivde kullanılmak üzere belgelendi (Şekil 20-23).

Edremit Kilisesi onarım çalışmaları ve dört aylık bir çalışma ile tamamlanarak 06.10.2007 tarihinde açılışı yapılarak, kültür ve turizm hizmetlerinde kullanılmak üzere hizmete açılmıştır (Şekil 24,28).

Şekil 22,23. Edremit Kilisesi İç Mekân Apsisi ve Batı Cephe Onarım Görünümleri (Ş. Öztürk)

5. SONUÇ

Edremit Kilisesi, Edremit İlçe merkezinde oldukça yüksek ve hakim bir kaya üzerinde yer almaktadır. 2004 yılında TMMOB Mimarlar Odası Van Şubesi öncülüğünde başlatılan tescil, uygulama projeler, Avrupa Birliği destek hibe fonları ile 2007 yılında onarımı aslına uygun bir şekilde tamamlanarak ilçe, il ve bölge kültür turizmine önemli katkı sağlamıştır. Kiliseni yer aldığı konum ilçeye hakim il ve ilçede yapılacak birçok sosyal, kültürel ve dinsel faaliyetler için kullanılabilir nitelikte önemli bir yapıdır.

Şekil 24,25. Edremit Kilisesi İç Mekân Onarım Sonrası Görünümleri (Ş. Öztürk)

Kilise çevresindeki daha önce inşa edilen gecekondular tarih yapının görsel ve yapısal durumunu olumsuz bir şekilde tehdit etmektedir. Bu amaçla ilgili kurum ve kuruluşların girişimi ile yapılacak olan çevre düzenleme projesi ile yapının çevresi ile birlikte ele alınıp değerlendirilmesi zorunluluk arz etmektedir.

Şekil 26,27. Edremit Kilisesi Güneybatı ve Kuzeybatı Cephe Onarım Sonrası Görünümleri (Ş. Öztürk)

Bu amaçla öncelikle Edremit Kilisesi ve tarihi Kız Kalesi'nin de içerisine alınacak geniş bir koruma bandının Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü'nce belirlenmesi gerekir. Edremit Kilisesi farklı

kültürlerin izlerini taşıyan bir coğrafyada, Osmanlı hoşgörüsü içerisinde Hıristiyan Ermenilerin bölgedeki sayısız örneklerinden biri olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Şekil 28. Edremit Kilisesi Açılış Görünüşü (Ş. Öztürk)

KAYNAKÇA

- Bachman, W. (1913). *Kirchen und Moschen in Armenien und Kurdistan*. Leipzig, 31.
Güzeloğlu, S. (1996). *Tanrı Haldi'nin Başkenti Van ve Çevresine Arkeolojik Bir Bakış*. İstanbul, 18-24.
Öztürk, Ş. (2012). *Edremit-Van Edremit Kilisesi Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri Koruma Raporu*. Van, 1-35.
Öztürk, Ş.-Mutlu, M. (2000). Eski Van Şehri'nde Bir Şapel. *Dünyada Van Dergisi*, 21-22, Ankara, 25-28.
Öztürk, Ş.(2008). Edremit Kilisesi. *Uluçam Armağanı*, Ankara, 229-240.